

**Emlékezés Teleki Pálra (1879-1941), a Magyar Tudományos Akadémia
levelező, tiszteleti és igazgatósági tagjára**

**Remembering Pál Teleki (1879-1941), Corresponding Member, Honorary
Member and Member of Directorate of the Hungarian Academy of
Sciences**

1. Teleki Pál 1879-ben született a nagy múltú Teleki családban. Szülei egyedüli gyermeke volt. Édesapja gróf Teleki Géza (1843-1913) jogász és politikus volt. Édesanyja, Muráti Irén (1852-1941) jómódú kereskedőcsaládból származott.
2. Budapesten született, azonban gyermekora jelentős részét vidéken töltötte, édesapja birtokán, a Szatmár vármegyei Pribékfalván.
3. Az elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait magántanulóként végezte a budapesti evangélikus elemi népiskolában, illetve a pesti piarista gimnáziumban. Már fiatalon több nyelven beszélt, többek között németül, franciául, angolul és románul.
4. Egyetemi tanulmányait 1897-1903 között a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudomány Karán folytatta. Államtudományi doktori értekezését Pikler Gyula jogfilozófushoz írta, és 1903-ban védte meg. A dolgozat témája – az elsődleges államkeletkezési formák vizsgálata – jóval túlterjeszkedett a tételes jogi kereteken, és átnyúlt a ma antropológiának, néprajznak és szociológiának nevezett tudományterületekre.¹ Teleki a jogi tanulmányokat a későbbi politikai pályára való felkészülés kötelező kellékének tartotta. Szabadidejében viszont földrajzzal kezdett el foglalkozni. Már 1896-ban belépett a Magyar Földrajzi Társaságba, és 1898-tól egyre gyakrabban fordult meg Lóczy Lajos professzor előadásain. Első tudományos dolgozata is a Társaság lapjában, a Földrajzi Közleményekben jelent meg 1899-ben.² Teleki Pál 1901-ig csak áthallgatott, 1902-től viszont már – önkéntes egyetemi gyakornokként – Lóczy mellett is dolgozott. Életrajzírói általában a családi példákat

¹ Teleki Pál: Az elsődleges államkeletkezés kérdéséhez. Államtudori értekezés (Bp. 1903. 84 l.), elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban (<https://mek.oszk.hu/11200/11277>, 2025.01.01.).

² A Földrajzi Közleményekben 1899-ben két munka jelent meg a neve alatt. 1898-as, a Társaságban tartott előadásának szövege (Korszakok az ázsiai felfedező utazások történetében (Földrajzi Közlemények 1899. 15-20.)) és első saját cikke: Novaja-Zemlja felfedezésének története (Földrajzi Közlemények 1899. 195-205.).

hangsúlyozzák, itt azonban érdemes inkább kiemelni, hogy Lóczy nemcsak kiemelkedő tehetségű oktató volt, hanem „elszánt tehetségvadász”,³ aki tanítványai hatalmas köréből tudatosan válogatta ki a legkiválóbb szakembereket. A szakirodalomban szinte csak Cholnoky Jenő neve kerül említésre, aki valóban egy hosszú életen keresztül ápolta önzetlenül mestere emlékét.⁴ Lóczy Lajos azonban tudatosan térképezte fel az általa érdekesnek tartott tanítványai habitusát és családi hátterét, és igyekezett mindenkinek a leginkább megfelelő feladatot megtalálni. Elegendő itt Gubányi Károly⁵ vagy Szentgáli Antal⁶ nevét megemlíteni, akik az ő ösztönzésére indultak útnak a korszakban nagy gazdasági lehetőségeket kínáló Mandzsúriába, majd Gubányi később – szintén mestere ösztönzésére – a magyar tudományos élet számára akkor még ismeretlen Ausztrália hazai bemutatásában jeleskedett. Vagyis Lóczy vélhetőleg tehetséget látott Telekiben, és ezért vette maga mellé. Maga a térképészet, mint kutatási terület – Teleki kifejezetten erős rajzkészségének ismeretében – szintén Lóczy javaslata lehetett ifjú tanítványa számára. Végül itt kell megemlíteni, hogy 1901-1902 között – szintén családi elvárásra és apja példája nyomán – Teleki egy évig a Magyaróvári Gazdasági Akadémia hallgatója is volt.

5. Államtudományi jogi doktorátusa megszerzését követően Teleki megkezdte a politikai pályára való gyakorlati felkészülést. Apja nyomdokain járva 1904 első felében tiszteletbeli szolgabírói állást vállalt Szatmár megyében. Ez már a képviselői pályafutás előszobája volt, hiszen „[m]int volt belügyminiszter fia, csaknem predesztinálva volt erre.”⁷ Először 1905-ben választották meg a nagysomkúti kerületben, ahol korábban apja is indult. 1906-ban ismét megválasztották – mégpedig a későbbi román miniszterelnök, Vaida-Voevod ellenében –, de a parlament munkájában csak helyel-közzel vett részt. Figyelmét már 1905-től kezdve

³ Sárközy Tamás professzor használta e kifejezést Eörsi Gyulával kapcsolatban.

⁴ Ld. erre nézve Cholnoky közelmúltban megjelent - Kubassek János által gondozott - önéletrajzát (Cholnoky Jenő önéletrajza (Veszprém, Pesti Kalligram, 2021)).

⁵ Gubányi Károly életrajzára és munkásságára ld.: Domaniczky Endre: Gubányi Károly, a tudós mérnök (In: Passages – az Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve - megjelenés alatt)

⁶ Szentgáli Antal életére és munkásságára ld.: Gulyás Zoltán: Szentgáli Antal 1868–1945 (In: Passages – az Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve 2023. 239-250.).

⁷ Fodor Ferenc: Teleki Pál (Bp., Mike és Társa, 2001. 29.).

egyre inkább a tudományos kérdések kötötték le, a kutatásra szánt idejéből – mint Cholnokynak írta – „ez a fene képviselőség sok időt elrabol[t].”⁸

6. 1906-tól kezdve Teleki Pál egyre többet foglalkozott kutatással, fő témája a kartográfia volt. Ennek az időszaknak a legfontosabb munkája, az *Atlasz a japáni szigetek cartographiájának történetéhez* 1909-ben jelent meg, és a szerzőnek jelentős hazai és nemzetközi elismertséget hozott. Lóczy javaslatára 1911-ben ő lett a Magyar Földrajzi Társaság főtitkára, 1913-ban pedig – még apja életében, aki ekkor az Akadémia igazgatósági tagja volt – levelező tagjává⁹ választotta¹⁰ a Magyar Tudományos Akadémia.¹¹ 1922-ben az MTA igazgatósági tagjává is választották, méghozzá azért, hogy „a Teleki-nemzetség Igazgatótanácsunk tagjai között újból képviselve legyen.”¹² Későbbi pályafutása szempontjából fontos megemlíteni, hogy a Magyar Földrajzi Társaság képviseletében 1912-ben Cholnokyval együtt több hetes látogatást tett az Amerikai Egyesült Államokban. Az itt szerzett élmények alapján készült el 1922-ben az amerikai gazdaságföldrajzot tárgyaló tankönyve,¹³ és az ekkor szerzett kapcsolati hálójának köszönhetően jelenhetett meg 1923-ban a Magyarországról írott, számos térképet tartalmazó kötete is.¹⁴
7. Teleki Pál tudományos és közéleti pályafutását is kettévágta az I. világháború. 1914-1917 között a fronton teljesített szolgálatot, de a lehetőségekhez mérten itt is próbált tudományos kérdésekkel foglalkozni (székfoglalójának kéziratát itt kezdte el írni), illetve – elsősorban a Magyar Földrajzi Társaság szellemi holdudvarához kapcsolódva – folytatta a

⁸ Teleki Pál 1906.08.18-i levele Cholnoky Jenőnek, idézi: Ablonczy Balázs: A miniszterelnök élete és halála – Teleki Pál (1879–1941) (Bp., Jaffa, 2018. 42.)

⁹ Telekit a II. osztály (Történettudományi Alosztálya) választotta meg, a választásra ld. Akadémiai Értesítő 1913. 333. és 448.

¹⁰ 1925-ben pedig az MTA III. (Matematikai és Természettudományi Osztálya) tiszteleti tagjává választotta. Ld.: Akadémiai Értesítő 1925/1-5., 97. Ez a tény - a két különböző osztályba választás - az Akadémia tagságának az egyéni teljesítmény előtti tisztelgéseként fogható fel, amint azt a Teleki halálát követő nagygyűlésen is hangsúlyozták: „Akadémiánkban először a II. osztály, utóbb a III. osztály választotta tagjai közé, ami munkásságának rendkívüli sokoldalúságát mutatja.” (Akadémiai Értesítő 1941. 32.)

¹¹ Székfoglaló előadását, amely a földrajzi gondolat történetével foglalkozott, csak 1917-ben tarthatta meg. A könyv második, Kubassek János előszavával ellátott kiadása 1996-ban jelent meg: Teleki Pál: A földrajzi gondolat története (Bp., Kossuth, 1996.).

¹² Akadémiai Értesítő 1922/1-4. 143., 252.

¹³ Teleki Pál: Amerika gazdasági földrajza. Különös tekintettel az Északamerikai Egyesült Államokra (Bp., Centrum, 1922.)

¹⁴ Teleki, Paul: The evolution of Hungary and its place in European history (New York, Macmillan, 1923.)

tudományszervezési tevékenységét is. 1916-ban a keszthelyi választókerület képviselőjeként visszatért az Országgyűlésbe. 1917-1919 között a Hadigondozó Hivatal vezetője volt. Ekkor szerzett tapasztalatait könyv formájában is közzétette.¹⁵

8. Térképészeti tudása, tudományos kapcsolatai és közéleti elfogadottsága révén az 1918-as összeomlást követően egyre inkább bevonódott a függetlenné váló ország külpolitikájának alakításába. Részt vett a szegedi kormányok munkájában, mint külügyminiszter és – mint fődelegátus – a magyar békeküldöttség egyik meghatározó személyisége volt.¹⁶ Az 1920-as választásokon Szeged belvárosi választókerületből jutott be az Országgyűlésbe (itt 1922-ben ismételten választották). Simonyi-Semadam rövid életű kormányában újra külügyminiszter, majd annak bukását követően ő alakított kormányt.
9. Teleki Pál kétszer állt miniszterelnökként az ország élén: 1920. július 19. és 1921. április 14. között (első Teleki-kormány) és 1939. február 16. és 1941. április 3. között (második Teleki-kormány). Külügyminiszteri szerepvállalása¹⁷ (1919-1920) mellett 1938-1939-ben vallás- és közoktatásügyi miniszterként is tevékenykedett (az Imrédy-kormányban). 1927-1938 között a Felsőház tagja, 1938-ban a tokaji kerületből visszakerült a Képviselőházba, ahová 1939-ben a Szeged I. kerületből újra megválasztották.
10. Teleki tudományos pályafutása legalább három különböző szálon futott egészen élete végéig. Ezek közül egyes tevékenységek a közéleti elfoglaltságai függvényében néha háttérbe szorultak, néha pedig előtérbe kerültek. Tudományos kutatóként kezdte a pályafutását még Lóczy professzor mellett, és kisebb-nagyobb megszakításokkal aktívan kutatott az 1920-as évek közepéig. Oktatóként 1912-től lépett fel, előbb Kereskedelmi-iskolai Tanárképző tanára lett, majd 1921-től pedig a frissen felállított Közgazdaságtudományi Kar professzora lett. Kétszer (1922/1923-ban és 1929/1930-ban) a kar dékánjává is megválasztották, az 1938/1939-ben pedig a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem rektora volt.¹⁸ Hosszú időn át fontos szerepet játszott –

¹⁵ Teleki Pál: Szociálpolitika és hadigondozás. Gyakorlati tapasztalatok alapján (Bp., Orsz. Hadigondozó Hivatal, 1918.)

¹⁶ Ld. a Teleki által tervezett "Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján" munkát (közismert nevén: a vörös térképet).

¹⁷ Kormányfőként mindkét alkalommal egy ideig ellátta a külügyminiszteri feladatokat is.

¹⁸ L.: www.nevpont.hu/palyakep/teleki-pal-5c333 (2024.12.31.).

kurátorként – az Eötvös Collégium életében is. Tudományos működésének harmadik területként a tudományszervezés nevezhető meg. Itt számos szervezetben tevékenykedett már 1911-től fogva, amikor a Magyar Földrajzi Társaság főtitkárává választották. Ilyen volt a Magyar Földrajzi Intézet, a Turáni Társaság, illetve később a Szociográfiai Intézet és az Államtudományi Intézet.¹⁹

11. Teleki közéleti pályafutását – ahogy tudományos működését is – beárnyékolta az 1920-as évek elején elhatalmasodó vesebaja. Ennek ellenére számos szervezetben játszott aktív szerepet, amelyek közül a hazai és nemzetközi cserkészmozgalomban végzett szerepe emelendő ki.
12. Teleki Pál 1908-ban nősült, amikor Budapesten feleségül vette Bissingen-Nippenburg Johanna (1889-1942) grófnőt. A házasságból két gyermeke született: Mária (1910-1962) és Géza (1911-1983).

Fontosabb művei

- Az elsődleges államkeletkezés kérdéséhez (1903)
- Atlasz a Japáni szigetek cartographiájának történetéhez (1909)
- A földrajzi gondolat története (1917)
- Szociálpolitika és hadigondozás (1918)
- Amerika gazdasági földrajza, különös tekintettel az Északamerikai Egyesült Államokra (1922)
- The Evolution of Hungary and its Place in European History (1923)
- Általános gazdasági földrajz, különös tekintettel az óvilági kontinensekre (1927 k.)
- Időszerű nemzetközi politikai kérdések a politikai földrajz megvilágításában (1931)
- Európáról és Magyarországról (1934)
- A gazdasági élet földrajzi alapjai I–II. (1936)

¹⁹ Amelyek 1941 októberétől a Teleki Pál Tudományos Intézetbe szervezve folytatták működésüket, amely az 1949-ben létrehozott Állam- és Jogtudományi Intézet jogelődjének tekinthető. Ebben az 1955-től a Magyar Tudományos Akadémia felügyelete alá tartozó intézetben bontogatta később szárnyait a 20. század talán legkiválóbb magyar jogásznemzedéke, amelyet többek között olyan nevek fémjeleznek, mint Mádl Ferenc, Sólyom László, Harmathy Attila vagy Sárközy Tamás. A jogszabályi háttérre ld.: a Kelet-európai Tudományos Intézet megszüntetéséről, valamint az Állam- és Jogtudományi Intézet, a Történettudományi Intézet, a Nyelvtudományi Intézet és a Földrajzi Könyv- és Térképtár felállításáról szóló 4231/1949. (IX. 13.) MT rendelet.

- Beszédok 1939 (1939)
- Magyar nemzetiségi politika (1940)
- Erdély helyzete Magyarországon és Európában (1940)
- Teleki Pál országgyűlési beszédei 1-2. (1941)

Felhasznált irodalom

Ablonczy Balázs: A miniszterelnök élete és halála – Teleki Pál (1879–1941)
(Bp., Jaffa, 2018)

Fodor Ferenc: Teleki Pál (Bp., Mike és Társa, 2001)

Kubassek János: Teleki Pál, a földrajztudós (In: Rubicon 2016/5-6. 112-119.)

Kubassek János: Teleki kapcsolatrendszere – Tanárok, munkatársak, tanítványok
(In: Rubicon 2016/5-6. 134-140.)

Domaniczky Endre, PhD
vezető kutató
Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi
Intézet
E-mail:
endre.domaniczky@mfi.gov.hu